

- Mustafa Aydın, *Sistemantik Din Sosyolojisi*, İstanbul: Açılım Kitap, 2014, 320 s.

Değerlendiren: Birsen Banu Okutan*

Psykhe, Aphrodite'in yanında çalışmayı istediğinde imkânsız görünen işlerle denenmişti. Önüne koyulan bir yığın buğday, arpa gibi tahıllar akşama kadar ayrılacak, her değişik çeşit bir köşede toplanacaktı. Psykhe, umutsuzluk içinde akşama kadar işin nasıl biteceğini düşünürken ayaklarının dibinden gelen bir karınca, arkadaşlarıyla birlikte işi yapacağını söylemiş; kısa bir süre sonra binlerce karıncanın gelmesiyle akşam olmadan iş bitmişti (Hamilton, 1997, s.67).

Sosyal bilimlerin üst üste yığılan bilgi kümelerinin sistemli hale gelmesi, bilgiye ulaşma yolunda kolaylıklar sağlamaktadır. Bilimin parçalara ayrılarak alt başlıklar altında konsantre incelenmesi, hem incelenmeyen başlıkların neler olduğunu göstermekte, hem de bu alanları inceleme yönünde motivasyon oluşturmaktadır. Sistemantik din sosyolojisi, din sosyolojisinin özgün bir alt başlığıdır; Mustafa Aydın da *Sistemantik Din Sosyolojisi* adlı çalışmasını 2014 yılında literatüre kazandırmıştır. Üç bölüme ayrılan kitapta, ilk olarak dinin işlevleri, tarihsel gelişimi, sınıflandırılması ve dinin yapısal özelliklerinden bahsedilmektedir. Yazarın kendisinin de ifade ettiği üzere (s.73) bu bölümde değinilen "Yeryüzünde Dinler ve Dinlerin Sınıflandırılması Sorunu" (ss.73-90) dinler tarihinin konusu olduğu halde ilgililere perspektif kazandırmak amacıyla yazına eklenmiştir. İkinci bölümde, dinin toplum üzerindeki yapısal, grupsal, kurumsal ve değersel ilişkileri ve etkileri tanımlanmakta, din ve değişim arasındaki bağlantı ortaya koyulmaktadır. Bu bölüm, kitaba ismini veren "sistemantik" oluşumu en iyi tanımlayan bölümdür. Zira üçüncü bölümde, yeniden sistemantik din sosyolojisi yolundan çıkılmakta ve özel din sosyolojisi olarak "Din Sosyolojisi Bağlamında İslam" ve "Toplumumuzda Dine Genel Bir Bakış" tartışılmaktadır.

Alandaki eksikliği doldurması ve din sosyolojisi disiplininin kendine has özelleşmiş inceleme birimleri olduğunu göstermesi açısından kitap bir farkındalık yaratmaktadır. Bu farkındalık yaratma eylemi, kitabın en etkili hamlesidir. Kitaptan edinilen bilgiye göre sistemantik din sosyolojisi, "genel din sosyolojisi" olarak kullanılmakta ve dinlerin ortak sorunlarını sistemantik bir biçimde ele alan bir bilim olarak görülmektedir (s.20). Okuyucu kitlenin ilk etapta lisans düzeyinde din sosyolojisi eğitimi alan öğrenciler olduğu düşünüldüğünde (s.11) bu bilgi etrafında şekillenen yazının yeterli olabileceği öngörülmektedir. Fakat daha derinlemesine "sistemli bir din sosyolojisi" çalışması yapmak isteyenler için eserde doldurulması beklenen boşluklar görülmekte ve daha iyi bir sosyal bilim için düzeltilmesi gereken yerlere rastlanmaktadır. Değerlendirme boyunca, sırasıyla bu hususlara değinilecektir.

Kitabın omurgası düşünüldüğünde, "dinle tabi topluluklar arasındaki münasebetlerin çözümlenmesi" (Tablamacıoğlu, 1963, s.3) olarak tanımlanan sistemantik din sosyolojisinin sınırları, temsilcileri ve varlığı etrafında şekillenen, teorik ve metodolojik bir açıklamanın yapılmadığı görülür. Teorik olarak, Weber'in (1978) *Ekonomi ve Din* adlı eserinin kitap hacmindeki "Dini Gruplar (Din Sosyolojisi)" adlı bölümü, sistemantik din sosyolojisinin başlangıcı (Wach, 1987, s.1-2) sayılmaktadır. Bölümde, dinin kökeni, büyü ve din, peygamberlik, teodise,

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Sosyolojisi Ana Bilim Dalı.
DOI: dx.doi.org/10.12658/human.society.5.9.D0105

kurtuluş, din ve imtiyazsız sınıflar, soterioloji, ekonomi-dini etik ve dünya, politika-dini etik ve dünya, dünyadaki büyük dinler gibi tipolojik bilgiler sunulmaktadır. Weber'i takiben de Wach ve Mensching'in "din sosyolojisi eserleri, sistematik din sosyolojisinin ilk ve esaslı denemeleri" (Tablamacıoğlu, 1963, s.54) olarak kabul edilir.¹ Wach (1987) dinin topluluğa/topluma etkisi, din ve doğal birlikler, toplumun salt dini öğeleri, toplumsal farklılaşma ve dini birliklerin örgütlenmesi şeklinde bir patika takip ederken sistematik din sosyolojisinin alan ve amacının sınırlarını çizmektedir. Mensching (2004) de dini sosyolojinin rolü ve tabiatı, din, milli din, evrensel din ve din dışı cemaat, yüksek tipli din ve kitleler, yüksek tipli dinde cemaat şekilleri ve dinin teşkilatlanması gibi konular etrafında tipolojik bir yapı sunmaktadır. Metodolojik açıdan bakıldığında, Weber ile başlayan sistematik din sosyolojisi, pozitivist-naturalist sosyologların oluşturduğu açıklayıcı nomotetik sosyolojinin aksine, anlayıcı ideografik sosyoloji çerçevesinde şekillenmiş; Wach ve Mensching gibi Weberyen takipçiler de bu metodolojik eksende sistematik çalışmalar yapmıştır. Bu minvalde, Aydın da genel yapısını Weber, Wach ve Mensching'e referans vererek oluşturduğu ikinci bölümünden (ss.111-230) önce teorik ve metodolojik anlamda detaylı bir literatürel değerlendirme yapmış olsaydı, ilgililerin zihninde sistematik din sosyolojisine ilişkin daha net bir şema belirmiş olacaktı.

Birinci bölüme bakıldığında, yazarın din sosyolojisi disiplini dört sorunla kategorikleştirdiği görülür². Bunlar, din sosyolojisinin "kendine has kavramsallaştırmalarının yeterli olmayışı", "rejim kaygılarının ve dolayısıyla laiklik sorununun uzun zaman nesnel bir din sosyolojisi çalışmasını olumsuz yönde etkilemiş olması", "din sosyolojisinin bizzat kendisinin bazı yapısal sorunlarının aşılmamış olması" ve "saha çalışmalarının kavramsal ve kuramsal sorunlara sahip olması"dır (ss.27-31). Bu sorunların tespiti önemli olmakla birlikte, problemlere ilişkin sosyolojik çözüm yolları çalışmada önerilmemiştir. Yazar, din sosyolojisinin kavramsallaştırma sorununu, mevcut çalışmaların çoğunlukla Batı teorilerinden şekillendiği ve dinler arasında ayırım yapılmadan bir genellemeye dayanmakta olduğu (s.28) üzerinden serdetmektedir. Böyle bir soruna çözüm önerisi olarak mesela Wuthnow (2009, s.239) teoriyi tümdengelimli ilke olarak anlamak ve huzursuzluk hissi duymak yerine "hassas kavramlar" grubu olarak algılamayı ve bu kavramlara din araştırmalarını zenginleştiren araçlar muamelesi yapmayı teklif eder. Yine, Aydın rejim kaygısı ve bununla ilgili olarak aydınların din sosyolojine kuşkuyla bakmasını ve araştırmaların bünyelerinde gizil hipotezler taşımasını veya bir araştırmacının bir tarikati peşinen sistem dışı yerleştirerek yapacağı çalışmaya "olumsuz" sosyal grubun gücünü tespit etmek (s.31) amacıyla yönelmesini problematik olarak göstermektedir. Bu gibi sorunlara çözüm önerisi olarak da "nötr değer" perspektifi (Wuthnow, 2009, s.241) "hakikat iddialarını paranteze alma" - "metodolojik agnostisizm" (Roof, 2011, s.76) veya "düşünümsellik" (Bourdieu, 1990) gibi araştırmacının kendi değer dünyasından mümkün oldukça uzaklaşma temayülü çare olarak sunulabilir. Özellikle, Bourdieu, "düşünümsellik" kavramsallaştırması ile sosyoloğun kendisini çözümleyerek özgürlüğünü tam olarak kullanabileceğini ve böylece "özneleri katı bir determinizmin demir kafesine mahkûm etmek yerine, toplumsal dünyanın, bilincin potansiyel özgürleştirici uyanışının araçlarını sunan kesin bir bilimi üretebileceğini" (Wacquant, 2008, s.272) ifade etmektedir.

1 Akyüz ve Çapçioğlu (2012) Weber'i "Sistematik Din Sosyolojisi" (s.87), Wach'ı "Tipolojik Din Sosyolojisi" (s.91), Mensching'i ise "Tarihsel Din Sosyolojisiyle" (s.32) ilişkilendirerek vermekte; fakat birbirlerinin devamı niteliğinde bir seyir izlediklerini söylemektedirler.

2 Bu sorunlar alandaki diğer yazınlarla (Subaşı, 2014, ss.99-104) paralellik göstermektedir.

Çalışmada vurgulanması gereken bir diğer husus, açıklanması beklenen örneklere (s.259, s.265, s.267) veya hipotetik olarak ortaya atılmış yargılara (s.186) ilişkin referans kaynaklara duyulan ihtiyaçtır. Her yargının araştırılması kitabın kapsamı dahilinde elbette mümkün değildir; fakat işaret edilen çeşitli kaynaklar ile bu sorunun üstesinden gelinebilir. Ayrıca, kitabın içerisinde anomi (s.53) yabancılaşma (s.53) popülist-elitist İslam (s.90) hiyerokrasi (s.121) popüler kültür (s.269) merkez-çevre ilişkisi (s.298) gibi sosyolojik kavramlara rastlanmaktadır. Özellikle, lisans düzeyindeki öğrencileri bu belirsizlikten kurtarmak için bir ek bölüm yapılarak, kitapta geçen kavramsal harita kısa tanımlamalarla birlikte verilebilir. Bu adım, alanın referans kitaplarının kendi içinde bir gelenek oluşturmasına da kapı açabilir. Diğer yandan, yazarın belirttiği üzere (s.12) kitabın kaynakçasında, alanda en çok referans gösterilen temel eserlere yer verilmiştir. Bu liste, din sosyolojisinin genel yazın çerçevesini görmek adına elbette mühim ve kıymetlidir; fakat kullanılan kaynakların yıllara göre dağılımına bakıldığında (tarihi belirtilmeyen eserler hariç) yayım yılı ortalamasının 1986 civarında olduğu görülmektedir. Bu durum, din sosyolojisi alanında son yıllarda yapılan çalışmaların listeye daha fazla eklenmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Diğer yandan, genelde sosyal bilimlerde, özelde din sosyolojisi yazınında problem olan ve düzeltilmesi gereken açılar burada da karşımıza çıkmaktadır. Bu hususların en önemlisi yer yer rastlanan subjektif yargılardır (s.287). Mesela, Aydın mevcut gerilim ortamında tevhit inancında birleşmeyi salık vermektedir; yazarın sözleriyle, "Mevcut gerilim ortamında yapılabilecek en makul işlerden birisi herhalde dev kitlelerin (Kur'ani bir ifadeyle) aşkın bir kelime (Allah) üzerinde birleşmeleridir. Yani bir tevhide inanç bileşkesinde kültürlerin yeniden kurulmasıdır" (s.119). Böyle bir tanımlamanın, din sosyolojisini objektif kistaslarla okumak ve anlamak isteyenlerin damıtılmış beklentilerine cevap veremeyeceği düşünülmektedir. Tersten okuma yapıldığında, Budist bir din sosyoloğunun "Buda'da birleşelim" türünden bir yargısı tevhit inancını kabul eden okuyucu kitle üzerinde "huzursuzluk" hissi yaratacaktır. İlaveten, kitapta "bizde din sosyolojisi" (s.25) "din sosyolojimiz" (s.110) "doğuda ve bizde" (s.280) "toplumumuzda din" (s.297) gibi biz/siz dikotomisini besleyen tamlamalara rastlanmaktadır. Kitabın yazar tarafından Türkçe olarak yazıldığı düşünüldüğünde, Türkiye'deki okuyuculara bu söylemlerin yabancı gelmeyeceği realitedir. Fakat eserin Türkçe dışı dillere çevrilebileceği hesaba katıldığında, "biz" zamirinin sosyal bilimlerde çok eleştirilen kampaşma dilini sağlamaştırmasından kaygılanılmaktadır. Ayrıca kitapta, "34 yıl kararlı bir biçimde sürdürülen Türkçe ezan uygulaması da 1952 yılında kaldırılmıştır" (s.303) şeklinde bir bilgiye rastlanmaktadır. Fakat kaynaklardan öğrendiğimiz kadarıyla 18 Temmuz 1932 tarihinde Diyanet İşleri Başkanlığından İstanbul Müftülüğüne gönderilen 636 sayılı özel yazıdan kısa bir süre sonra, ezan ve kamet Türkçe okunmaya başlanmıştır. 16 Haziran 1950 tarihli ve 5665 sayılı kanunla da Arapça ezan yasağı kaldırılmış (Gözaydın, 2009, ss.24-33); böylelikle Türkçe ezan denemesi 18 yıl sürmüştür.

Genel olarak düşünüldüğünde, din sosyolojisi disiplini, kendini ispat etme sürecindedir. Bu süreç, alt dalların sınırlarının daha belirgin çizilmesi, tabiri caizse tahılların çeşitlerine göre sistemli bir ayırmaya tabi tutulmasıyla tamamlanacaktır. Aydın'ın kitabı, "sistemli din sosyolojisi" diye bir alt dalın varlığından alanı haberdar ettiği, bunu kitabın başlığıyla alana taşıdığı için değerlidir ve alandaki diğer karıncaların işe koyulmasını sağlayacak bir çağrı niteliğindedir. Bundan sonraki süreçte beklenen "Problematik Din Sosyolojisi", "Fenomenolojik Din Sosyolojisi", "Etnografik Din Sosyolojisi", "Diyalektik Din Sosyolojisi" gibi alt başlıkları

konu edinen çalışmaların alana kazandırılmasıdır. Birbirini tekrar etmekten sakınan binlerce el, din sosyolojisinin farklı damarlarına konsantre olduğunda, disiplin, ancak sistemli bir hüviyet kazanacaktır. Tahıllar için ayırışma, karıncalar için çalışma vaktidir...

Kaynakça

- Akyüz, N ve Çapçoğlu, İ. (2012). Sistematik Din Sosyolojisi. N. Akyüz ve İ. Çapçoğlu (Ed.). *Din Sosyolojisi* içinde (ss.87-95). Ankara: Grafiker.
- Gözaydın, İhtar. (2009). *Diyanet*. İstanbul: İletişim.
- Hamilton, E. (1997). *Mitologya*. Ü. Tamer (çev.). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Mensching, G. (2004). *Dini Sosyoloji*. M. Aydın (çev.). Konya: Din Bilimleri Yayınları.
- Roof, W. C. (2011). Research Design. M. Stausberg ve S. Engler (Ed.). *The Routledge Handbook of Research Methods in the Study of Religion* içinde (ss.68-81). USA and Canada: Routledge
- Subaşı, N. (2014). *Din Sosyolojisi*. İstanbul: DEM
- Tablamacıoğlu, M. (1963). *Din Sosyolojisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Wach, J. (1987). *Din Sosyolojisine Giriş*. B. İnandı (çev.). Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Wacquant, Loic J.D. (2008). Refleksif Bir Sosyolojiye Doğru: Pierre Bourdieu ile Bir Söyleşi. S. P. Turner (Ed.). *Sosyal Teori ve Sosyoloji içinde* (ss.255-272). Ü. Tatlıcan (çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Weber, M. (1978). *Economy and Religion*. California: University of California.
- Wuthnow, R. (2009). Sosyoloji ve Din. İhsan Çapçoğlu (çev.). *Toplum Bilimleri Dergisi*, 1, (1-6), 229-248.